

НАРОДНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРОПАГАНДИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ У ЗАПОРІЖЖІ 1941-1943 РР.

О. Богуславський

Гуманітарний університет "Запорізький інститут державного та муніципального управління"

Начав війну против Советского Союза, немецкое командование, наряду с мощной военной машиной, возлагало большие задания и на проведение массовой информации пропагандистской кампании на оккупированных территориях.

В системе нацистской пропагандистской работы именно образование занимало одно из ключевых мест, предполагая и идеологическую деятельность на оккупированных территориях, ликвидацию вредных коммунистических идеологических установок, замену их новыми идеологическими доктринами. Сверхзадачей отделов народного образования была подготовка, в том числе и профессиональная, послушного раба, который должен был обеспечивать «новую расу» на новом «жизненном пространстве». Поэтому наибольшие надежды нацистская пропаганда в Украине, и в Запорожье в частности, возлагала на учебные заведения, как центры воспитания и перевоспитания молодежи.

Анализируя работу, которая проводилась немецкой оккупационной властью в сфере образования, нужно воздать ей справедливость, потому что, не избавляясь от идеологических и пропагандистских заданий, была проведена колоссальная работа по организации учебного процесса, обеспечению заведений образования преподавателями, помещениями, учебниками и т.д.

Ключевые слова: война, идеология, институт, образование, пресса, пропаганда, училище, школа

Розпочавши війну проти Радянського Союзу, німецьке командування, поряд із потужною військовою машиною, поклало великі завдання і відносно проведення масованої інформаційно-пропагандистської кампанії на окупованих територіях.

У системі нацистської пропагандистської діяльності саме освіта займала одне з цільних місць, бо передбачала її ідеологічну "переробку" молоді на окупованих землях, знешкодження шкідливих комуністичних ідеологічних установок, заміну їх новими ідеологічними доктринами. Надзавданням відділів народної освіти була підготовка, в тому числі фахова, слухняного раба-працівника, який би забезпечував "нову расу" німецьких господарів на її "життєвому просторі". Тому чи не найбільші сподівання нацистська пропаганда в Україні, і в Запоріжжі зокрема, поклала на навчальні заклади, як осередки виховання і перевиховання молоді.

Аналізуючи роботу, що проводилася німецькою окупаційною владою у сфері освіти, необхідно віддати їй належне, бо, не відкидаючи ідеологічних та пропагандистських завдань, було проведено велику роботу по організації навчального процесу, забезпеченню закладів освіти викладачами, приміщеннями, підручниками тощо.

Ключові слова: війна, ідеологія, інститут, освіта, преса, пропаганда, училище, школа

Having begun war against Soviet Union, German command near to powerful military machine assigned the big tasks and for realization of massed information and propaganda campaign for occupied territories.

In system of nazi propaganda activities education occupied one of key places, assuming and ideological activity on occupied territories, liquidation of harmful communistic ideological installations and replacement with their new ideological doctrines. Over the task of departments of national education there was a preparation, including professional, the obedient slave which should provide "new race" on new "vital space". Therefore the greatest hopes nazi propagation in Ukraine and in Zaporizhzhja, in particular, assigned to educational institutions, as the centers of education and re-education of youth.

Analyzing work which was carried out(spent) by German occupational authority in sphere of formation(education), it is necessary to render validity because, not getting rid of ideological and propaganda tasks, it was carried out(spent) enormous work on the organization of educational process, maintenance of institutions of formation(education) with teachers, premises(rooms), textbooks etc.

Key words: war, ideology, institute, education, press, and propagation, school and school

Розпочавши 21 червня 1941 р. військовий наступ проти Радянського Союзу, німецьке командування, поряд із потужною військовою машиною, поклало великі завдання і відносно проведення потужної інформаційно-пропагандистської кампанії на окупованих територіях.

Виходячи із завдань щодо інформаційно-пропагандистської діяльності на окупованих землях, ще у червні 1941 р. начальником Верховного командування вермахту ген. А. Йодлем було видано інструкцію про застосування пропаганди у випадку "Барбароса", де між іншим йшлося про те, що "...а) Ворогами Німеччини не є народи Радянського Союзу, а лише єврейсько-більшовицький уряд з його керівниками і комуністична партія, яка прагне до світової революції. б) Виходячи з факту, що Ради застосовували до сьогодні по відношенню до населення підпорядкованої їм території безпощадну й деспотичну владу, слід наполегливо роз'яснити, що німецький вермахт не йде в країну як ворог населення. Він хоче скоріше звільнити його від тиранії Рад... в)... німецька пропаганда мусить в різних частинах Радянського Союзу, залежно від обставин,

користуватися найбільше там уживаною мовою, але це не повинно доводити до думки, що окремі пропагандивні тексти дають право робити передчасні висновки про роздріблення Радянського Союзу.

Незважаючи на це, треба, однак, уникати таких виразів, як “Росія”, “росіяни”, “російська армія” і т.д., їх слід замінити на “Радянський Союз”, “Народи Радянського Союзу”, “Червона армія” і т.д.” [1, с.569].

Розкидаючи з літаків сотні тисяч листівок для радянських військ, нацистські пропагандисти-технологи звертали їх увагу на те, що саме “єврейсько-комуністичний уряд” Сталіна порушив мирну угоду з Німеччиною і підштовхнув, спровокував її розпочати превентивну війну, що саме цей уряд зробив із народів СРСР рабів, “яких мордують і нещадно експлуатують комуністи”. За звичай подібні листівки закінчувалися зверненням до офіцерів і солдатів здаватися у полон та “повернути свою зброю проти цієї влади, і звільнити світ від ворогів людства. Гітлер винищив паразитів у себе в країні. Наслідуйте його приклад! Геть євреїв і комуністів!” [1, с.105].

Тому вже перші німецькі повідомлення із захоплених населених пунктів про масові страти в’язнів військами НКВД під час відступу (Перемишль, Бібка, Жовкла, Добромиль, Дрогобич, Львів, Самбір, Станіславів, Стрий, Чортків, Тернопіль, Луцьк, Вінниця, Умань та ін.) [2] активно впливали з пропагандистської точки зору – “кількість перебіжчиків, особливо українців, зостає. Полонені підтверджують ефективність листівок” [1, с.105].

Незважаючи на відчайдушний спротив, уже перший тиждень німецько-совєтської війни дав можливість німецьким військам просунути на окремих ділянках фронту в тил більшовицьким військам на глибину від 300 до 450 км. Уже на середину липня німецькі війська, продовжуючи розвивати успіх, заглибилися більше як на 600 км, вийшовши на рубежі Смоленська, Києва, Одеси [3, с.52]. 4 жовтня, після довготривалих боїв, німці увійшли до м. Запоріжжя.

Зайнявши місто, німецька окупаційна влада почала встановлювати “новий порядок”. Перш за все було скасовано територіально-адміністративний поділ на окупованих землях. Так, Запоріжжя і регіон увійшли до генеральної округи (generalbezirk) Дніпропетровськ, що в свою чергу увійшов під військове командування райхскомісаріату Україна. Нова влада відразу почала створювати органи місцевого самоврядування, які були під пильним контролем німецьких спецслужб. Переважну більшість керівних посад обіймали німці, допоміжні, або посади нижчого ешелону – українці, переважно більшістю з лояльних до нової влади колишніх радянських чиновників, що не були вивезені в евакуацію [4, с.94]. Інформація начальника СД у звіті ч. 143 від 8.12.41 р. про намагання ОУН(б) проникнути у владні структури, коли “...приблизно 15 чоловік західноукраїнського походження, 9 з яких, без сумніву, є членами чи емісарами ОУН, з’явилися 8 жовтня у Запоріжжі (через чотири дні після взяття німцями міста) і безуспішно намагалися зайняти ключові пости в шойно створеній адміністрації (муніципалітет, допоміжна поліція і т.д.)” [1, с.209, 617], –говорить, з якою ретельністю перевірялися всі кандидати на нову урядову службу. Ця інформація дещо протирічить твердженням Л.Шанковського про те, що “група... зуміла організувати обласне управління, народню міліцію та підпільний провід області” [5, с.160].

Розважливо-помірквана політика перших тижнів та місяців війни, в тому числі й пропагандистська, принесла свої плоди: “Українське та білоруське населення дуже доброзичливе. Це проявляється, зокрема, у тому, що населення викриває банди, які коротко чи довше вештаються у цьому районі... Доказ ввічливості полягає у тому, що з приходом військ ті зразу почали приносити молоко, яйця й інші продукти, які були віддані солдатам безкоштовно і цілком добровільно” [6, с.58].

У такій атмосфері логічним було розгортання німецької інформаційно-пропагандистської роботи на місцях, що повинна була нейтралізувати наслідки ідеологічних “вправ” комуністичного режиму, а також підняти власний авторитет.

Найвпливовішим засобом масової інформації залишалася газета, тому німці не стали винаходити щось нове. Так, уже 12 листопада 1941 р. побачило світ перше число часопису “Нове Запоріжжя”.

Відповідальним редактором видання був призначений М. Могучий. Як і переважна більшість видань в усій Україні, газета виходила українською мовою, поодинокі були лише накази військового командування, які, хоч і публікувалися німецькою мовою, мали паралельний переклад українською. Хоч і виходило видання українською мовою і в редакції були задіяні українці, але це ніяк не могло означати, що українські сили мали вплив на формування його змісту. І хоча, за твердженням уже згаданого Л.Шанковського, до створення “Нового Запоріжжя” мали відношення члени бандерівської похідної групи ОУН [5, с.160], нам не вдалося ні підтвердити, ні відкинути цю гіпотезу. Аналізуючи зміст, теж не вдалося підтвердити цю думку, бо матеріалів, які б вказували на причетність, навіть дотичну, до українського націоналістичного підпілля, виявлено не було.

Періодичність появи видання не була визначена, і тому часопис з’являвся в різні роки 2-3 рази на тиждень у залежності від накопичення матеріалів. Коливався й обсяг видання, який теж не був стабільним і складав від двох до шести сторінок формату, близького до А3. Часто від обсягу газети залежав і її зміст. Перша сторінка повністю була присвячена висвітленню офіційної інформації військового командування та міської влади. Це й рубрика “З Головної квартири Фюрера”, де розміщувалася переважно подієва та статистична інформація з усіх фронтів, на яких воювали німецькі війська.

Досить значний шар інформації складали вісті з області та інформація з усього світу. Міські новини друкувалися за остаточним принципом і на останній сторінці газети. Тому й не дивно, що зі зменшенням обсягу видання рубрика міських новин просто зникла.

Решту матеріалів склали публіцистичні матеріали ідеологічно-пропагандистського характеру. Для цього використовувався досить широкий тематичний спектр – від історії, культури, релігії до медицини, сільського господарства, освіти тощо. Але ж найбільшу кількість склали матеріали, покликані прищепити “звільненим” народам ненависть до євреїв.

У системі нацистської пропагандистської діяльності саме освіта займала одне з чільних місць, бо передбачала й ідеологічну “переробку” молоді на окупованих землях. Тому поява статті “Завдання виховання молоді”, підписаної завідувачем Відділу народної освіти Л.Козачком, чи не найкраще висвітлює ці завдання: “Одним з найважливіших завдань нашої школи є боротьба з залишками більшовицьких ідей. За часів свого панування жидівсько-більшовицькі агітатори встигли глибоко отруїти свідомість мас і, головню, молодого покоління...” [7].

І якщо перед Відділом народної освіти на початку стояли завдання знешкодження шкідливих комуністичних ідеологічних установок, подання їх у світлі нових ідеологічних доктрин як найбільшого зла, проти якого й виступив німецький вояк, то вже наприкінці 1942 р. відчутні зовсім інші “освітні” завдання, хоч і дещо завуальовані – виховання покірною, слухняною раба-працівника, який би забезпечував “нову расу” німецьких господарів на її “життєвому просторі”.

Тому чи не найбільші сподівання нацистська пропаганда в Україні, і в Запоріжжі зокрема, поклала на навчальні заклади, як осередки виховання і перевиховання молоді. Так, уже в середині жовтня 1941 р. у Запоріжжі працювало 39 шкіл: українські, німецькі та, тимчасово, російські школи, в яких навчалися 14 317 дітей [8], що було досить значним показником для міста, в якому перед війною проживало 289 тис. населення. Серед загальноосвітніх дисциплін великої уваги планувалося й приділялося вивченню німецької мови та закону Божого. З вивченням німецької все зрозуміло – кожна дитина, яка досягла 12 років обов’язково мусила вивчати мову нової влади [9]; до того ж, у місті з березня 1942 р. діяли курси німецької мови для всіх бажаючих, яких налічувалося більше 400 [10]. Мотивацією ж для релігійної освіти можна вважати те, що “... в основу виховної роботи в школі вчитель повинен покласти релігійне виховання, бо релігія й є фундаментом державного ладу. Лише релігія привчає людей бути дисциплінованими, працьовитими, чемними, скромними та організованими на покращення життя людського.

Релігія – це основа нашої моралі. Релігія привчить людей шанувати приватну власність, яка зараз і в майбутньому буде відігравати велику роль у стосунках між людьми” [11].

Великої уваги приділялося літній праці (відпрацюванням) шкільної молоді [12], яка залишилася у спадок від попередньої тоталітарної системи. Але й під час “трудового літа” вчителі, не перериваючись, проводили виховну роботу. Організовувалися різноманітні гуртки, відвідували кінотеатри, слідували за перебігом військових подій, читали газету “Нове Запоріжжя” [13].

За підсумками навчального 1941-42 року, у Запоріжжі працювало 33 народні семирічні школи, в яких навчалося 11 тис. учнів і працювало 433 учителя (порівняно з радянськими часами кількість шкіл зменшилася лише на 3, а кількість учнів – на 3,5 тис.) [14]. Інформацію про стан освіти в області за 1941-42 навчальний рік можна подати так: Запорізький район – навчалося 3007 учнів, Пологівський район – 5635 учнів, Василівський район – близько 4 тис. учнів, Софіївський район – понад 6 тис. учнів [15].

Ситуація в сфері освіти змінилася після того, як взимку 1942-1943 рр., після низки військових поразок на східному фронті, військово командування наказало закрити всі школи на невизначений термін у зв’язку з нестачею палива для обігріву приміщень. Навчання було поновлене лише на початку весни 1943 р., а деякі школи запрацювали лише у квітні. Це відбилося на тривалості навчального року – він закінчився лише у серпні.

Треба віддати належне працівникам відділу народної освіти м. Запоріжжя, які, незважаючи на часті німецькі військові поразки, продовжували ретельно займатися організацією навчального процесу на 1943-44 навчальний рік: для повного охоплення проведено перепис дітей шкільного віку, з Дніпропетровська отримано нові навчальні програми та створено комісію з учителів для їх належного опрацювання, одержано нові навчальні зошити, розпочато ремонт шкіл тощо [16]. І тільки швидкий наступ більшовицьких військ не дав можливості здійснити ці плани – 14 жовтня 1943 р. Запоріжжя знов опинилося в руках радянських військ.

Аналізуючи роботу, що проводилася німецькою окупаційною владою у сфері початкової та середньої школи, необхідно віддати належне цій діяльності: не відкидаючи ідеологічних та пропагандистських завдань, що стояли перед освітою, було зроблено дуже багато – швидкий та високий рівень організації навчального процесу (згадати бодай те, що школи почали працювати вже за кілька днів після захоплення міста німцями), забезпечення шкіл учителями, підручниками тощо.

Окремо стояло питання професійної освіти в Запоріжжі. Як і у випадку з шкільною освітою, німцям досить швидко вдалося розпочати роботу професійних та технічних закладів освіти: “Зроблено все, щоб почати навчання: підібрані контингенти студентів, лектури, налагоджується господарська справа.

Трьохрічний учительський інститут відкриває факультети: а) мовно-літературний; б) біологічний; в) фізико-математичний.

Індустріальний інститут буде теж мати три факультети: а) сільгоспмашинобудування; б) холодної обробки металів; в) ливарний.

Індустріальний інститут головну увагу приділяє сільськогосподарчому ухилу.

Поруч з вищими школами відкривається школи – середні профтехнічні:

- Середня технічна школа з відділами: а) хімічним; б) механіко-будівельним; в) будівельно-шляховим; г) електротехнічним...

Новиною буде відкриття Комерційної Середньої школи. Комерційна школа... ставить завданням підготувати людину з широкими юридичними і технічними знаннями.

Крім того, місцева промисловість зі свого боку зацікавлена у підготовлених кадрах. Тому Відділ народної освіти відкриває ремісничі школи з трьохрічним терміном навчання... основні кваліфікації ремісничої школи будуть такі: а) бляхарі, паяльщики, лудильники, зварники; б) слюсарі-механіки (широкого профілю); в) ливарники; г) ковалі.

Для дівчат передбачається відкрити школу текстильного фаху. Вже працює фельдшерсько-акушерська школа з відділом фармацевтів" [17]. Серед напрямків роботи Відділу народної освіти були також спецшкола для глухонімих, планувалося відкрити музичну школу, вчительську семінарію та районну сільськогосподарську школу. Це не були пусті обіцянки з боку окупаційної влади, бо протягом наступних двох років удалося налагодити постійну роботу і в музичній школі [18], і у фармацевтичній [19]. Не залишилася поза увагою і школа для глухонімих, причому ця школа стала багатoproфільною: "В школі... вивчають теоретично й практично слюсарне, столярне та швацьке ремесла, садівництво, городництво, полеводство, а дівчата, крім того, й домашнє господарство" [20].

Між іншим навчання в усіх професійних навчальних засобах було платним, що вказує і на не примусовість навчання, а також про попит на існуючі спеціальності серед молоді Запоріжжя та області.

Значення освітньої політики в пропаганді німецької окупаційної влади важко переоцінити. Ставлячи на першому етапі дуже важливе завдання – десталінізацію, декомунізацію свідомості запорожців. Зрозуміло, що цей процес не був однобічним, бо на місце попереднього ідола було привнесено іншого, до того ж з усіма зовнішніми ідеологічно-пропагандистськими елементами. Інше значення полягає у тому, що місцеве населення, яке бачило, якими темпами і з якою завзятістю відновлюється мирне життя, повинне було долучитися до цього процесу і всіляко підтримати новий порядок. Частково так і сталося. Бо ж не дарма інформація про освіту в роки німецької окупації приховувалася або відкидалася і завжди знаходилася за сімома печатами в архівах червоного тоталітарного монстра.

Література:

1. Косик В. Україна під час Другої світової війни 1938-1945 рр. – Нью-Йорк: УККА, 1992. – 728 с.
2. Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року. – Нью-Йорк: Пролог, 1960. – 48 с.
3. Трубайчук А. Друга світова війна: Коротка історія. – К.: Асоціація істориків Істина, 1995. – 191 с.
4. Потапенко Н. Історія України. – К.: Мрія, 1998. – 541 с.
5. Шанковський Л. Похідні групи ОУН (Причини до історії похідних груп ОУН на центральних і східних Землях України 1941-1943 рр.). – Мюнхен: Український самостійник, 1958. – 369 с.
6. Турченко Ф. Новітня історія України (1917-1945 рр.). – К.: Генеза, 1994. – 344 с.
7. Козачок Л. Завдання виховання молоді // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 29. – 8 квітня.
8. Козачок Л. Робота початкових та середніх шкіл м. Запоріжжя // Нове Запоріжжя. – 1941. – Ч. 9. – 10 грудня.
9. Про роботу в школах // Нове Запоріжжя. – 1941. – Ч. 1. – 12 листопада.
10. Про міські курси вивчення німецької мови // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 43. – 31 травня.
11. Народний учитель // Нове Запоріжжя. – 1941. – Ч. 5. – 26 листопада.
12. Маніло І. Після закінчення учбового року // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 54. – 27 червня.
13. Літня робота в школах // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 46. – 7 червня.
14. Робота шкіл // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 52. – 23 червня.
15. Робота шкіл // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 88. – 4 жовтня.
16. В.К. Підготовка до нового навчального року // Нове Запоріжжя. – 1943. – Ч. 64. – 11 серпня.
17. Карцев. Профтехосвіта м. Запоріжжя // Нове Запоріжжя. – 1941. – Ч. 2. – 16 листопада.
18. У музичній школі // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 41. – 20 квітня.
19. Соловейко І. Про літню роботу в фармацевтичній школі // Нове Запоріжжя. – 1942. – Ч. 54.
20. Г.З. В запорізькому комбінаті глухонімих // Нове Запоріжжя. – 1943. – Ч. 39. – 15 квітня.